

DE MARTELAARS

DER

PROTESTANTSCHER KERKEN

VAN

HONGARIJE.

IN DE ZEVENTIENDE EEUW.

De poorten der helle, zullen mijne Gemeente niet overweldigen.

CHRISTUS.

DE MARTELAARS

DER

PROTESTANTSCHER KERKEN

VAN

HONGARIJE,

IN DE ZEVENTIENDE EEUW.

GEDENKSCHRIFT

HUNNER

HEVIGE VERVOLGING DOOR DE JEZUITEN,

VOORBEELDIGE STANDVASTIGHEID

EN

EINDELIJKE VERLOSSING.

DOOR

J. P. SPRENGER VAN EIJK,

PREDIKANT TE ROTTERDAM.

TE DORDRECHT, BIJ

H. L A G E R W E I J.

1845.

VOORREDE.

Het groote belang van de studie der Kerkelijke Geschiedenis, is thans ook in ons vaderland, algemeen erkend. Ten gevolge hiervan, zijn gelukkig die tijden voorbij, waarin zij zoodanig veronachtzaamd werd, dat zelfs somtijds aan onze Hoogescholen, alle onderwijs daarin ontbrak, of slechts zoo oppervlakkig gegeven werd, dat men b. v. eene geheele eeuw, in een paar lessen, zoo niet minder, hoorde afhandelen. Nog voor een vijftig jaren was het zoo. En thans? — Al wat tot die geschiedenis behoort, wordt grondig onderzocht en naauwkeurig onderwezen; het reeds gekende, niet zelden in een' nieuwen, beteren vorm voorgedragen; wat tot aanvulling of verheldering dienen kan, uit het stof der vergetelheid opgedolven, en daardoor de weg gebaad, om ook te dezen opzichte, tot het binnenste van

den tempel der waarheid door te dringen, of wil men, dien zoo hoog mogelijk op te trekken, ten einde hij zich allerwege in zijne schoonheid vertoone. Iedere steen daartoe aangebragt, is welkom; dankbaar wordt hij aangenomen, en, ofschoon altijd met verlangen naar nog meer, gaarne gebruikt.

Zoo ging het ook ons, niet lang geleden, bij het lezen van het Maandschrift voor Christenen van den beschaafden Stand (D. VII, n°. 3). Wij vonden daarin: Iets uit de geschiedenis van het Protestantismus in Hongarije (1523—1676), dat ons, wij moeten het belijden, bijna geheel vreemd was. Slechts enkele wenken, hier en daar aangetroffen, en herinneringen uit het leven van den Admiraal M. AZ. DE RUITER, daartoe betrekkelijk, speelden ons voor den geest; maar dit fiksch en onderhoudend geschreven stukje, verplaatste ons zoodanig in dat land, te dien tijde, dat wij met den staat en het lot der Protestantsche kerken aldaar, vooral onder LEOPOLD I, aanvankelijk bekend werden, en het onze weetgierigheid opwekte, om dit gedeelte der geschiedenis, nog meer in de bijzonderheden, na te vorschen. Wij verlangden dit vooral, wegens de snoode rol, door het Jezuitismus, toen ook in dit Koningrijk gespeeld, en het moedige, standvastige gedrag zijner slagtoffers, — werkelijk gebeurde zaken, door niemand

te betwijfelen, en de deugdelijkste bewijzen voor hetgeen tegen die orde, vroeger en later, met zoo veel regt, wordt aangevoerd.

Wij zagen dan nu ook naar goede bronnen van uitgebreider kennis uit, en vonden ze, meer dan ergens elders, bij hen, die tijdens het gebeurde, of niet lang daarna, geleefd en er over geschreven hebben, authentieke staatsstukken, brieven en bescheiden.

Het eerste dat wij raadpleegden, was, het in genoemd maandschrift aangegevene boekje in kl. 8° formaat, met eene groote letter gedrukt en getiteld: Kort en waarachtig verhaal van de laatste vervolginge der Evangelische Leeraren in Hungariën, vertoonende haar onschuld en de uijstekende wreedheden van partijdige regters, uit haat van Godsdienst, aan haar gepleegd, in nette, kopere platen afgebeeld, Amst. 1677. De schrijver geeft een overzicht van het gebeurde, deels uit den mond van verlostte lijdens, die ons vaderland bezochten, deels uit brieven, van Napels en elders ontvangen. De in koper gegraveerde prentjes vertoonen: De vierschaar te Presburg, — De vervoering naar de gevangnissen, — De kruiwagenstraf te Leopoldstad, — Gepleegd geweld, om voor de hostie te doen knielen, — Mishandeling in den kerker, — Afbeelding van dien te Sar-var, — Gepleegde

wreedheden op den weg naar *Napels*, — De galeislaven aan den arbeid. *In deze afbeeldingen is veel teekening. Zij maken diepen indruk, en wij vertoeven er gaarne bij, om met te meerdere deelneming, het boekje te lezen.*

Weinige jaren later, en wel in 1684, verscheen mede te Amsterdam in het licht: Naauwkeurig verhaal van de vervolginge, aangericht tegen de Euangelische Leeraren in Hungarije, door ABRAHAM VAN DER POOT, Med. Doct., in 4° formaat, met koperen platen voorzien. Ook hier vinden wij afgebeeld: De regtbank te Presburg, — Vervoering van daar, — De kruiwagenstraf te Leopoldstad, — De gevangenis, — Strafoefening aan eene vrouw, wegens betoond medelijden met de gevangenen, — Mishandeling bij de kerk, — Geweld bij de processie gepleegd, — Martelingen op weg naar de galeijen, — Gelijksoortige folteringën. — De verkoop tot galeislaven, — De verlossing door den Admiraal DE RUITER, — Afbeeldingen, mede niet van waarde ontbloot.

Intusschen bevreemdt het ons, dat de schrijver geene kennis schijnt gedragen te hebben van het, zoo even door ons genoemde, boekje. Ook hij was ten jare 1678, in kennis geraakt met eenigen der van de galeijen verlostte Predikanten, van welke hij een aantal merkwaardige bijzonderheden vernomen had. Hij gevoelde toen reeds

lust, om er een verhaal van in het licht te geven; doch het ontbrak hem, gelijk hij meldt, aan de noodige stukken en bewijzen, tot dat hij, door de welwillendheid van BERNARDUS SOMER, schoonzoon van den Admiraal DE RUITER en Predikant te Amsterdam, in het bezit van echte bescheiden werd gesteld. Nu ging hij aan het werk; maar het blijkt duidelijk, dat de goede Doctor geen meester van zijne taal was, en allermoeijeljkst stelde, 't welk dan ook het lezen van zijn boek zeer onaangenaam maakt. Met dat al, straalt daarin overal liefde tot de waarheid door, en wij gelooven hem gaarne, als hij meldt: « Ik hebbe met zoo goed vertrouwen en oprechtheid gehandeldt, dat ik ja zelf, niet een eenig woord van het mijne daarbij gedaan, of iets anders geschreven hebbe, als hetgeen ik met waarachtige blijken kan bewijzen. » Het boek heeft, wat de verhaalde zaken aangaat, boven het vorige dit vooruit, dat het, behalve meerdere uitgebreidheid en naauwkeurigheid, ons brieven van de Hollandsche vloot en van de galeijen doet lezen, die de geschiedenis toelichten; ons eene schriftuur van NICOLAAS BETHLEN uit Zevenbergen, in het belang der vervolgden, mededeelt, en ons met een aangelegen staatsstuk bekend maakt, getiteld: De onschuld der Euangelische Leeraars aan de rebellie in Hongariën, door HAMEL BRUINIX, Resident van ons gemeenebest te Weenen, anno 1675.

Geene geringe dienst bewees ons ook F. A. LAMPE, in zijn Kort verhaal van de onderdrukte vrijheid der Hongaarsche kerken (Narratio brevis de oppressa libertate Ecclesiarum Hungaricarum), in 1676 uitgegeven. Hierop had waarschijnlijk de eerst door ons genoemde, onbekende schrijver van het Kort en waarachtig verhaal enz., het oog, wanneer hij in zijne voorrede meldt: «Veel netter en wijdoopiger verhoog van hun onschuld, met omstandige bewijzen, daartoe dienende, berust onder betere hand, waarvan Gods Kerk en 't Vaderland, groote diensten ontvangen hebben, en onder zijne genade nog meer te ontvangen staan;» Dit zoo genoemd kort verhaal (NB. van niet minder dan vier honderd bladzijden in 4°) is door HARSANYI en andere Hongaarsche leeraars, van de galeijen ontslagen, behoorlijk nagezien en goedgekeurd. De lecture daarvan is wel door langwijligheid, en het in 't oneindige terugkomen van dezelfde woorden, b. v. verbera (slagen) en subscriptio renversalium (onderteekening der renversalen) allervervelendst; maar met dat al, komen er bijzonderheden in voor, die van het grootste gewigt zijn, en elders te vergeefs zullen gezocht worden. Het is eene goede commentarie op de beide, vroeger in het licht verschenene geschriften, en na haar gebruikt te hebben, behoeft men met Heideggeri historia Papatus, en nog een paar andere werken, waarop LAMPE zich beroept, geene kennis te maken.

Eindelijk kwamen ons zeer te stade, de brieven over de vervolging der Predikanten en Rectoren, door voorname mannen geschreven, en hier en daar verstrooid; inzonderheid die, welke G. BRANDT ons heeft medegedeeld, in zijne beschrijving van het roemvol aandeel onzes vaderlands aan de eindelijke verlossing der martelaars van galei- en kerkerstraf (), die het zegel op alles drukt.*

Van deze hulpmiddelen voorzien, werden wij met dit treurig tijdvak der Hongaarsche Kerken, meer en meer gemeenzaam, en vonden een en ander zoo hoogst gewigtig, dat wij tot het vervaardigen van dit gedenkschrift besloten. Het kostte wel veel moeite, over zoo veel en velerlei, als ons voorkwam, beknopt en toch voldoende, te schrijven; maar wij beproefden het, en wenschen, dat het ons gelukt moge zijn!

Ons verhaal is voor allen; de aanteekeningen en bijlagen, moeten het voor hen verhelderen, aanvullen of staven, die zulks verlangen, en wij vleijen ons, dat zij zich niet teleur gesteld zullen vinden. Zoo hebben wij b. v. in het eerste, de beschuldiging der vervolgdgen, slechts hoofdzakelijk, in de laatste; de geheele acte der-

(*) Zie zijn leven en bedrijf van den Heer MICHEL DE RUITER. Hun, die dit werk missen, zal, vertrouwen wij, ook Bijlage C, daaruit overgenomen, welkom zijn.

zelve; in het eerste de eed van afzweering, den Protestanten afgevorderd, bij wijze van uittreksel, in de laatste, het gansche formulier gegeven, en hierdoor, naar wij meenen, het gebruik van ons werk gemakkelijker en aangener gemaakt. Elken lezer echter, moeten wij inzonderheid wijzen op de 35ste Aanteekening, en Bijlage F, waarin het gebeurde te Thorn aan den Weichsel, door ons aangevoerd ten betooge, dat ook nog later, het Jezuitismus elders, gelijke gruwelen heeft gepleegd, wordt gevonden.

Wat wij verder, te dezzer gelegenheid, wilden doen opmerken, zal in het laatste hoofdstuk gelezen worden; waarbij wij echter nu nog voegen willen, dat, hoezeer wij in de laatste dagen met blijdschap, de gunstige beslissing van het pleit, betrekkelijk de Jezuiten in Frankrijk, vernamen, die Orde toch nog elders blijft bestaan, en hare leden in stille kunnen beproeven, wat hun verboden wordt in het openbaar te doen; zoodat ons, door de ondervinding geleerd, bestendige waakzaamheid in dezen, ernstig blijft aanbevolen en daartoe God, de vader der lichten, ook deze lettervrucht, mildelijk zegene!

INHOUD.

	Bladz.
INLEIDING	1— 7.
EERSTE HOOFDSTUK.	
AANVANG DER VERVOLGING	8—14.
TWEEDE HOOFDSTUK.	
WAT IN HET KLEINE GELUKT WAS, IN HET GROOTE MET ONGELIJK GEVOLG, BEPROEFD	15—24.
DERDE HOOFDSTUK.	
VONNIS, WEGVOERING EN KERKERTUCHT DER VEROOR- DEELDEN	25—40.
VIERDE HOOFDSTUK.	
VERBANNING NAAR DE GALEIJEN.	41—57.
VIJFDE HOOFDSTUK.	
DE MORGENSTOND DER REDDING BREEKT AAN	58—70.
ZESDE HOOFDSTUK.	
DE VERLOSSING	71—81.
ZEVENDE HOOFDSTUK.	
BESLUIT.	82—91.

AANTEEKENINGEN	I—XXXI.
BIJLAGEN	
A. ACTE VAN BESCHULDIGING DER PROTESTANT- SCHE PREDIKANTEN, VAN BEIDE GELOOFSBELIJ- DENISSEN	XXXII—XXXVIII.
B. BELIJDENIS DER NIEUWE KATHOLIKEN IN HON- GARIJE.	XXXIX—XLIX.
C. BRIEVEN VAN EN AAN DE STATEN—GENERAAL, EN DEN ADMIRAAL M. AZ. DE RUITER.	I—LXXII.
D. BRIEVEN DER HONGAARSCH E PREDIKANTEN VAN DE GALEIJEN	LXXIII—LXXX.
E. BRIEF VAN DEN KEURVORST VAN SAKSEN AAN KEIZER LEOPOLD I.	LXXXI—LXXXIV.
F. NOG TWEE KONINKLIJKE BRIEVEN OVER HET VOORGEVALLENE TE THORN	LXXXV—XC.

I N L E I D I N G .

Tot de schoonste landen van ons werelddeel , behoort voorzeker *Hongarije*. Het is zoo rijk in voortbrengsels der natuur , dat het niet slechts in zijne eigene behoeften , maar ook in die van andere staten kan voorzien. Beemden en bosschen wisselen elkander bekoorlijk af ; de akkers zijn , vooral in het zuiden , ongemeen vruchtbaar , de wijnstokken mild , onderscheidene delfstoffen overvloedig , en nauwelijks vindt men elders betere veeteelt. De *Donau* doorstroomt het grootste gedeelte , en bevordert door uitgebreide scheepvaart , den handel en de nijverheid van een , over het geheel genomen , degelijk volk.

Zoo echter , vertoonde het zich , gedurende de eerste eeuwen onzer jaartelling , niet , toen de *Romeinen* en *Gothen* dit *Pannonië* , zoo als zij het noemden , elkander betwistten , en de *Hunnen* , uit het noorden van *Azië* , het inmiddels veroverden. *Hunnen* , die zelden eenig eigendom eerbiedigden , alles aan hunne roofzucht opof-

ferden, steden en vlekken te vuur en te zwaard verwoestten, en hunne ruwheid van zeden ook op dezen grond overplantten. Allengs namen zij evenwel, van de kunsten en wetenschappen der verwonnene volken over, en ontvingen, in de tweede helft der tiende eeuw, de weldaden van het, onder hen ingevoerde, Christendom.

Hetzelve had ook daar afwisselende lotgevallen, die meestal met staatkundige bemoeijingen van inboorlingen en buitenlanders in verband stonden; maar toch bleef het bewaard, bloeide onder verschillende heerschappijen, en kreeg beminnelijker, heilzamer aanzien, toen het licht der gezegende Kerkhervorming ook *Hongarije* bestraalde, en beschaving, aan de hand van verlichting, hetzelve allengs in een geregelden, bloeienden Staat herschiep (1). Iets, dat nogtans reeds vroeger en in ruimer mate het geval zou zijn geweest, zoo de genoemde Hervorming zulke vorderingen had blijven maken, als in den beginne, en niet telkens dien geduchten tegenstand had ontmoet, welke haar ten laatste met volstreckte vernietiging bedreigde. Het is wel waardig, dat wij dit meer in de bijzonderheden nagaan.

Toen het Christendom ook in dat land, jammerlijk door het bijgeloof, was misvormd geworden, maakten de *Duitschers*, die het, vooral wegens handelszaken, in grooten getale bezochten, het volk met de schriften van LUTHER en wat later, met die van CALVIJN bekend (2). Over welke leerstukken en vormen, de aanhangers van die beide verschilden, de veelvuldige dwalingen en misbruiken der Roomsche kerk werden duidelijk aangewezen, en de oogen van duizenden voor de reine waarheid geopend. De lust tot godsdienstig onderzoek, nam hand over hand toe. Jonge lieden bezochten de Protestantsche school te *Wit-*

tenberg, om daar te studeren, keerden met een' schat van verkregene kennis terug, en bevorderden, zoo veel zij konden, de goede heilige zaak, in hun vaderland. De voornaamste steden en een groot getal edelen, verklaarden zich voor de Hervorming, die zich zoodanig uitbreidde, dat men naauwelijks meer naar priesters en monniken hoorde, de zuivere Evangelieleer overal zegepraalde, en in het begin der zeventiende eeuw, ver het grootste gedeelte der bevolking Protestantsch was geworden (3).

De Roomsche kerk, altijd gerugsteund door het *Oostenrijksche* Hof en een Koning van hare bekijdenis, zag dit, natuurlijkerwijze, met leede oogen aan. Zij vergramde zelfs dermate, dat hare geestelijkheid, reeds ten jare 1523, op den Rijksdag te *Ofen*, het bloedige voorstel deed, om « *alle Lutheranen en begunstigers derzelve, mitsgaders alle openbare ketters en vijanden der allerheiligste Maagd MARIA, met den dood en verbeurdverklaring hunner goederen te straffen:* » welk voorstel door den toenmaligen Koning, *LODEWIJK II*, in een besluit veranderd werd. In 1525 ging het nog verder, en keurde dezelfde Koning mede goed, dat, « *waar Hervormden gevonden zouden worden, zij niet slechts door kerkelijke, maar ook door wereldlijke personen, vrijelijk konden gevangen genomen worden, om ze te verbranden* (4). »

Het eene baatte echter zoo min als het andere. De Hervorming niet zelden, 't zij door de haar toegedane magten voorgestaan en beschermd, 't zij, tijdens burgerlijke verdeeldheden of oorlog, om staatkundige redenen ongemoeid gelaten, hield stand en bleef zich uitbreiden. Wat zou *Rome* nu doen? — De *Jezuiten* werden in 1586, met *Pauselijke* goedkeuring, door den Aartsbisschop *GEORG*

DRASKOVITS, in het land geroepen, waar zij zich gaarne nestelden, en alles aanwendden, om hunne kerk voor een' gewissen ondergang te behoeden. Zoo verspreidden zij b. v. in navolging der Hervormden, door middel der drukpers, hunne gevoelens, en gaf inzonderheid PETER PAZZMANIJ, een zeer schrander en welsprekend man, kanselredevoeringen, gebedenboeken en andere godsdienstige schriften, in de *Hongaarsche* taal uit. Ook wisten zij aan de Roomsche kerk, tegen het verbod der Rijkswetten aan, vaste goederen te bezorgen, en stichtten zelfs eene Hoogeschool te *Tyrnau*, die geheel onder hun bestuur en leiding stond. Voorts zochten zij de Protestantsche edellieden, door huwelijken met Roomsch-Katholijke vrouwen en meer dergelijke doeltreffende middelen, tot de zoogenoemde moederkerk te lokken, en werkten door dit een en ander uit, dat reeds, op den Rijksdag van 1634, de meeste stemmen der Roomsche partij waren toegedaan (5). Nu ontnam men ook, van tijd tot tijd, onder allerlei voorwendsels, den Protestanten hunne kerken en scholen, en pleegde omtrent hen hier en daar, zoo veel geweld, dat zij, na vruchteloos zich op den Rijksdag over velerlei hun aangedane grieven beklagde, ja zelfs een dreigend antwoord ontvangen te hebben, tot verdediging hunner regten opstonden. Het kwam tot een bloedig strijden, en, door de Protestantsche *Zevenbergers* bijgestaan, bragten zij het zoo ver, dat, bij den *Linzer-vrede* in 1645, even als vroeger, bij dien van *Weenen*, in 1606, aan de drie godsdienstige partijen in het land, namelijk de *Hervormden*, *Lutheranen* en *Roomsch-Katholijken*, gelijke godsdienstvrijheid werd toegestaan, met bijvoeging echter, dat dit zijn zoude: « *zonder benadeeling van de laatstgenoemden, en mits hunne geslelijkheid, tempels en kerken, in derzelve geheel en ongeschonden zouden blijven.* »

Die voorwaarde, listig daarin gevoegd, was voor de Protestanten een altijd ondoorkomelijke slagboom; want zelfs maar hun voorspoed en vermeerdering, moesten ten nadeele der Roomsche kerk zijn, en onbegrijpelijk is het, dat zij dit niet van hunne zijde terstond, zoo als later, hebben ingezien (6).

De genoemde godsdienstvrijheid werd, wel is waar, niet alleen in 1608 bevestigd, maar ook uitgestrekt tot het grondgebied, in het oorspronkelijke tractaat niet genoemd; ja, het artikel, daartoe betrekkelijk, tijdens de krooning van FERDINAND II, in de koninklijke bulle ingeschreven, en ten jare 1655, door LEOPOLD I plegtig bevestigd (7); doch de *Jezuiten* zaten niet stil; zij lagen zich niet slechts op het onderwijs der jeugd, dat hun eigenlijk werk was, toe; maar verkondigden tevens hunne leer overal, op straat, in de kerk en bij plegtige omgangen, ook daar, waar zij er geen verlot van den Koning toe bekomen hadden; ja, dat het ergste was, zij namen, uit de genoemde voorwaarde in het vredesverdrag, telkens aanleiding om, onder schijn van regt, zelfs met de wapenen in de hand, de Protestanten te verdrukken en te verdringen. Daar de hooge geestelijkheid in het bezit zelfs van geheele graafschappen was, kan men nagaan, wat zij, vooral in haar gebied, tegen hare doodvijanden vermogt (8), en eindelijk bereikte de geweldadige vervolging den hoogsten top, onder de regering van den laatstgenoemden Keizerlijken Koning, wien wij wat nader willen leeren kennen, dewijl dit in 't vervolg van veel belang zal zijn, om den gang van zaken wel te beoordeelen.

Eerst voor den geestelijken stand bestemd, sloot hij zich reeds in zijne jeugd, zeer naauw aan priesters en monniken aan, had eene blooheid over zich, niet zelden aan

het kloosterleven eigen, verwaarloosde uit lusteloosheid de regering van zijn land geheel, liet haar aan zijne staatsdienaars, meestal geestelijken, over, en verdeelde zijnen tijd tusschen godsdienstoefeningen en de muziek, welke laatste hij zoo hartstogtelijk beminde, dat hij nog in zijne laatste oogenblikken, na biecht en absolutie, toonkunstenaars ontbood, en onder den klank der snaren stierf (8). Over het geheel genomen, was hij goedhartig, behalve jegens de Protestanten, die hij doodelijk haatte, en waaromtrent hij den *Jezuïtschen* regel, van aan ketters geen geloof te geven, geredelijk volgde (9). Het ontbrak hem aan verlichte, brave raadslieden, en de heerschezucht der Roomsche kerk, straalde in zeer vele besluiten door, buiten zijne voorkennis genomen en blindeling van hem onderteevend.

LEOPOLD had hierdoor al het voorkomen, van zich in *Hongarije*, eene onbepaalde heerschappij aantematigen en den ouden regeringsvorm te vernietigen. In dit land werd daarenboven een leger van vreemdelingen op de been gehouden, 't welk, schaars en ongeregeld bezoldigd, zich aan verregaande buitensporigheden schuldig maakte. De hoogste staatsambten, waarop alleen *Hongaren* regt hadden, werden aan vreemden weggegeven, de belastingen op eene willekeurige wijze geheven, adellijke jonkvrouwen, die niet dan met koninklijke goedkeuring mogten huwen, aan *Duitschers* uitgelooft, en zulken de weg gemakkelijk gemaakt, om in het bezit van *Hongaarsche*, verbeurd verklaarde eigendommen, te geraken. Dit alles hinderde zoo wel de Roomsche als Protestantsche bevolking, welke laatste zich daarbij, over toenemende verdrukking te beklagen had, en wat het misnoegen ten top voerde, was dit, dat LEOPOLD, na eene belangrijke overwinning, door

zijnen veldheer MONTECUCULI op de *Turken* behaald, met deze een' overijlden vrede sloot, bij welken menige stad, door den vijand veroverd, aan denzelfen afgestaan werd, en deze alzoo gemakkelijk *Opper-Hongarije*, tot de grenzen van *Duitschland* toe, verwoesten kon, gelijk hij dit reeds in *Neder-Hongarije* had gedaan (10).

Wanneer wij dit alles vereenigen, dan bevreemdt ons de zamenzwering niet, die, met verscheidene edelen aan het hoofd, de afwerping van dit ondragelijk juk ten doel had; doch, op het oogenblik der uitvoering, werd zij ontdekt, door den gewapenden arm verijdeld en de straffe des doods, op vele aanzienlijken en minderen toegepast.

Deze gebeurtenis nu was het, waarvan de *Jezuiten* meesterlijk partij wisten te trekken, om den Protestanten de jammerlijke onheilen te berokkenen, aan wier yermelding de volgende bladen zullen zijn toegewijd.

EERSTE HOOFDSTUK.

AANVANG DER VERVOLGING.

Ofschoon het eene bewezene waarheid was , dat , inzonderheid de Roomsche adel , de hand in de reeds vermelde zamenzwering had gehad , verzonnen de *Jezuiten* , dat zij het werk der Protestanten was geweest en deze daarvoor algemeen moesten boeten. De priesters doorkruisten dan ook , op last hunner kerkelijke overheid , van krijgsvolk vergezeld , die gedeelten des lands , welke onder de heerschappij van Bisschoppen en andere Prelaten of Roomschegezinde Vorsten stonden , en moordden in sommige streken verschrikkelijk ; wierpen de onschuldige menschen van daken en torens , hingen hier en daar de leeraars , aan de deuren en posten der kerken op , en verbrandden zelfs eenen hunner levend ; sloegen eene predikantsweduwe het hoofd af ; ja , verwoestten vlekken en stadjes bijna geheel , en waar het , om deze of gene reden , zoo erg niet ging , nam men toch de gemeenten kerken en scholen af , en beroofde haar alzoo van het dierbaarste , dat zij bezaten. Allertreurigst was de toestand van vele leeraars en kerke-dienaars , schoolonderwijzers en anderen , die door soldaten

verjaagd of vrijwillig uitgeweken, naauwelijks wisten, werwaarts het heen te wenden. *Duitschland* echter, het vaderland der Hervorming, nam er velen op, en Prins MICHAËL APASI van *Zevenbergen*, hunne belangen geheel toegedaan, ontving hen gastvrij, wees hun vaste verblijfplaatsen aan, en zorgde voor hun benoodigd onderhoud. Het ongelukkigst waren zij er aan toe, die zich ergens in het land schuil hielden en bittere armoede leden, terwijl zij, ontdekt wordende, het ergste te vreezen hadden.

Men meene echter niet, dat die vervolging zoo maar zonder slag of stoot doorging. Hier en daar stelde men zich dapper te weer, en dit gaf tot tooneelen aanleiding, die de hooge geestelijkheid beducht deden zijn, dat, zoo men op die wijze voortging, het plan, om te dezer gelegenheid het Protestantismus in *Hongarije*, met wortel en tak uit te roeijen, wel eens zou kunnen mislukken en de gevolgen hiervan haar allernoodlottigst zouden zijn. Waarbij nog dit kwam, dat men in de vrije erflanden van Zijne Koninklijke Majesteit, niet zoo willekeurig als elders, handelen kon.

Zij besloot derhalve een' anderen weg inteslaan, en wist bij het hof van *Weenen* te bewerken, dat er te *Presburg* en te *Tijrnau* regtbanken, en wel twee in de eerste en ééne in de laatste stad, werden benoemd, voor welke de predikanten en rectoren der Protestantsche scholen, zich van *rebellie* zouden moeten zuiveren (10). Dit had, begreep men, al aanstonds het voordeel, dat de herders van hunne kudden verwijderd, en de laatste daardoor te meer, onder het bereik der Priesters zouden komen. Men kon dan vervolgens zien, hoe ver het met de gedaagden te brengen was, om hen, zoo al niet hun geloof te doen verzaken, dan toch nutteloos te maken.

De regters te *Presburg* waren enkel Roomsgezinden. Het voorzittend gedeelte, 't welk het oor der overigen had, bestond uit twee Aartsbisschoppen, twee Bisschoppen en een Abt, *Jezuiten*, die algemeen als geslagene vijanden van de Evangelische en Zwitsersche belijdenissen, bekend stonden, en wier sluwheid hen eerst in het klein eene proef deed nemen, om, wanneer zij gelukte, meer in het groote denzelfden gang te gaan.

De eerste dagvaarding geschiedde tegen den 25sten September 1673, en de opgeroepen, ten getale van twee en dertig, verschenen ten bepaalden tijd en plaats, waar hun eene acte van beschuldiging werd voorgelezen, die hoofdzakelijk bevatte, dat zij, met ter zijdestelling van alle vrees voor God en menschen, en door welken geest ook gedreven, zich niet geschaamd hadden: «*den ganschen staat des Rijks, de Roomsche-Katholijken, ja, ook den Apostolischen Koning zelve, afgodisch te noemen; tegen de heilige Maagd MARIA en de afgestorvene heiligen in hunne prediking uittebaren; het hoogwaardige sacrament des altaars met voeten te treden; aan de rebellen, vijanden van Zijne Majesteit, geld en leestogt te verstrekken en zich over hunne komst te verblijden, en eindelijk aan de Turken den weg te hebben willen openen om Hongarije te veroveren;*» waarom tegen hen de straffe des doods, met verbeurdverklaring van al hunne goederen, werd geëischt.

Op het hooren hiervan, verschrikten de beschuldigten natuurlijkerwijze niet weinig, en rekenden zij zich verloren, toen hun werd voorgehouden, dat zij niets te vreezen hadden, wanneer zij, of, hunne bediening nederleiden, om haar ten eeuwigden dage niet meer te aanvaarden, (in welk geval zij, met al de overige ingezetenen, gelijke

regten zouden behouden) of, *Hongarije* en de aangrenzende landen wilden verlaten; of eindelijk, het Roomsche geloof omhelsden.

In de beide eerste gevallen moesten zij eene acte, door de regters *renversaal* genoemd, onderteekenen, waarin zij verklaarden, « dat zij zich tegen Zijne Majesteit, hunnen allergenadigsten heer, aan de misdaad van gekwetste Majesteit, door deelgenootschap aan de rebellie, hadden schuldig gemaakt; — dat dit voor de buitengewone vierschaar, tot onderzoek op hoog bevel gespannen, nadat zij, volgens de regten des Vaderlands, gehoord waren, en al wat ter zake diende, overwogen was, uit de aangevoerde bewijsstukken en hunne eigene belijdenis, duidelijk gebleken was; — dat zij derhalve den dood hadden verdiend, doch uit zucht tot zelfbehoud, om genade smeekten; wanneer zij zich, uit vergelding der hun bewezene barmhartigheid, verbonden om, *zoo zij in het land wilden blijven*, stil en rustig te zijn, en, zoo min in het geheim, als openbaar, door woorden of in geschriften, onder wat schijn dan ook, de predikdienst uitte oefenen of zich op eenigerhande wijze met de verzorging der zielen in te laten; maar ook, — zoo min in het geheim, als openbaar, onder eenig voorwendsel, met degenen, die buiten waren, en oproer tegen zijne Majesteit, het Katholijke geloof en den Katholijken Staat voor zouden hebben, eenige zamenzwering te voeden en ondernemen: ja, wanneer zij zulks mogten zien of hooren, het terstond aan de overheden der plaatsen, opperste Graven, of derzelve Stadhouders, aan te brengen. *Verkozen zij echter het Rijk te verlaten*, dan beloofden zij, met al hunne losse goederen, huisraad en huisgezin, binnen dertig dagen, van den dag der onderteekening af gerekend, uit het Koninkrijk *Hongarije* en

deszelfs aanhorige landen, met een vrij paspoort te zullen vertrekken, om daar nimmer weêr binnen te komen.

Zulk eene onderteekening, in plaats van mondelinge verklaring, moest in het plan der *Jezuiten* dienen, om schriftelijke bewijzen van schuld in handen te krijgen, waaraan het hun tot hiertoe, ten eenenmale ontbrak, en zich daardoor in het oog des volks, van godsdiensthaat vrij te waren. Vroeger (1623) had toch, bij de *Boheemsche* vervolging der Protestanten, hetzelfde plaats gehad, en was zeker formulier voorgeschreven, waarin men schuld beleet en om vergeving smeekte, ten gevolge waarvan, toen de *Duitsche* vorsten den Keizer onder het oog bragten, dat hij toch, om de misdaad van eenige weinigen, niet allen zonder onderscheid mogt straffen, ten antwoord ontvingen, *dat niemand gestraft werd, als degenen, die door eigene schuldbekentenis overwonnen waren.*

Het is tevens uit de genoemde *renversalen* blijkbaar, dat men liefst de vervolgden het land zag ruimen; want hoe weinig beduidde dan hunne verbindtenis, in vergelijking met die, bij welke men zijn ambt nederlag en waaraan men zich hoogst moeilijk houden kon. Ja, het komt ons voor, dat de *Jezuiten* zelve, aan zulk eene *emigratie* de voorkeur gaven boven verandering van godsdienst. Zij wisten toch zeer wel, dat zij gedwongen en geveinsd zou zijn, en men op dezulken, die daartoe besloten, geen staat kon maken; terwijl, in geval de vervolgden het land verlieten, de Protestanten, bij gemis van onderwijs in hunne godsdienst, en de onvermoeide pogingen der *Roomsche* geestelijkheid, hand over hand, moesten afnemen en eindelijk geheel verdwijnen. Zouden zij daarom ook niet zulk een formulier van afzwering gekozen hebben, als

niemand, wien een druppel Protestantsch bloed door de aderen vloeyde, en die waarachtigen eerbied voor God en CHRISTUS had, kon overnemen? Of moest men dan niet, om slechts iets te noemen, plegtig betuigen, « *dat al wat de Paus binnen of buiten de Schrift ingevoerd en besloten zal hebben, waarachtig, goddelijk en zaligmakend is; derhalve door de leeken hooger moet geschat worden, dan de bevelen van den levenden God, — en dat de Maagd MARIA grooter eer van Engelen en menschen waardig is, dan CHRISTUS, de Zoon van God zelf, die alles naar haren wil moet doen;* » besloten, met vervloeking van ouders, leeraars en allen, die hen in het Protestantsch geloof onderwezen en opgevoed hadden (11)? Zulk eene taal van bijgeloovige razernij kon immers geen leek, veel minder een Hervormd leeraar, wien het aan kennis, zedelijk gevoel noch geweten ontbrak, overnemen, en de eisch daarvan, moest derhalve, in het plan der *Jezuiten*, de keuze van *emigratie* krachtig bevorderen. Wel is waar, aan den plicht der Roomsche Kerk, om tot het alleen zaligmakend geloof te brengen, werd daardoor te kort gedaan, maar naar hunne denkwijze heiligde het doel de middelen, en dit doel, de uitroeijing van het Protestantismus in *Hongarije*, was in haar oog zoo heerlijk, dat al het overige daarvoor moest zwichten.

Hetgeen wij van deze eerste regtspleging weten, is allerbetrovendst. Niet één der gedaagden bleef standvastig en sprak een mannelijk woord tot zijne verdediging. Allen bezweken en voldeden aan het verlangen der regters. Van waar dit toch? Zal men het vergoelijken, door te zeggen:

het kwam den gedaagden geheel onverwacht voor; zij begrepen het gewigt der zaak niet, noch bemerkten het doodelijk vergif, 't welk daarin schulde? Met een enkelen ja, kan dit het geval zijn geweest, maar van allen laat het zich, naar het ons voorkomt, moeilijk gelooven. Liever zoeken wij de oorzaak in de keuze, door de *Jezuiten* gedaan, wien er alles aan gelegen was, dat de proef wel gelukte. Is het wel onwaarschijnlijk, dat zij zich tot dezulken bepaald heeft, tegen wien het vermoeden, van deel genomen te hebben aan de bewuste zamenzwering, niet van allen grond ontbloot scheen (12), — ook wel tot de zoodanigen, wier zwakheid men kende, en van welke men veronderstellen kon, dat zij, met den dood bedreigd, hun leven, tot wat prijs dan ook, zouden trachten te redden; of ook nog wel tot anderen, die weinig om hun ambt of eer gaven? Klaagden toch later de standvastig geblevene broeders niet: « *wij, die op hetgeen te Presburg voorgevallen is, zeer wel gelet hebben, bevonden, dat ook in den laatsten termijn, twee van de Gereformeerden, die onderteekend hadden, slechthoofden waren,* » en was niet van zoodanig karakter, althans een der nu gedaagden, tot wiens schande aangeteekend staat, dat hij zijn geloof verzaakte en tot de Roomsche Kerk overging? Kunnen er, mogen wij eindelijk nog vragen, ook niet wel, even gelijk later plaats vond, omkoopingen in het spel gekomen zijn, 't welk *Rome* zoo afschuwelijk speelde? — Maar, hoe dan ook, de mare van het gebeurde, doorliep weldra geheel *Opper- en Neder-Hongarije*, en veront-rustte de Protestanten niet weinig, die met reden daarin de voorbode van een vreeselijk onweder zagen, dat over al hunne gemeenten dreigde los te bersten.

TWEEDE HOOFDSTUK.

WAT IN HET KLEINE GELUKT WAS, IN HET GROOTE MET ONGELIJK GEVOLG BEPROEFD.

De *Jezuïten* over het welslagen hunner zoogenaamde regtspleging verheugd, besloten haar op ruimer schaal voortzetten, door een uitgebreider dagvaarding, tegen den 5den Maart 1674. Het schijnt echter, dat onder de regters geweest zijn, die, aangaande den afloop der zaak, in het onzekere waren. Een hunner althans, liet zich ontvallen: «*Wij hebben een strop voor de Evangelische Hongaren gedraaid, en kunnen wij hun dien om den hals krijgen, dan zal hunne godsdienst nooit meer op de been komen; doch kunnen wij dit niet, dan hebben wij ons onnoodige moeiten bezorgd* (13).»

De schriftelijke oproeping, door den voorzittenden Aartsbisschop van *Gran*, stedehouder van den vorst palatijn des Rijks, onderteevend, werd door priesters, onder geleide van soldaten, rondgebracht, waarbij het aan geene grove beleedigingen ontbrak. Zij was, behalve nog aan eenige anderen (14), aan alle predikanten en rectoren

der Protestantsche scholen, die men naderen kon, gerigt, en strekte zich ook tot dezulken uit, wier kerken en verdere gebouwen, vroeger gesloten of gesloopt waren.

De uitwerking hiervan op de gedaagden, was zeer verschillend. Sommigen, door angst beklemd, hielden zich schuil of vlugten; anderen, die, even als te *Buda*, aan de *Turken* cijnsbaar waren, werden door dezen terug gehouden (15): maar evenwel verschenen te *Presburg*, ten bepaalden tijde, twee honderd en vijftig opgeroepene leer-aars, van welke zeven-en-vijftig *Gereformeerd* en de overigen *Luthersch* waren. Zij begrepen toch, dat hun wegblijven, door partij, als bewijs van medepligtigheid aan de zamenzwering tegen **LEOPOLD**, zou kunnen uitgekreten worden; — dat men hen ook al spoedig zou komen gevangen nemen, of verbannen, — en zij voor hun geloof behoorden uit te komen, om hunne broeders in de goede belijdenis te versterken en hen in Christelijken moed en standvastigheid voortegaan (16). Zij waren inderdaad aan een fraaijen boom in de lente gelijk, die, met vele bloesems getooid, een overvloed van vruchten belooft. Jammer maar, wanneer de eerste loslaten en afvallen, zoo als met de meesten dezer broeders, in het zedelijke, het geval is geweest. Hun bijzonder en gezelschappelijk leven te *Presburg*, ligt geheel in het donkere. Het is ons onbekend, waar zij hun verblijf gehad hebben: zij spraken wel van hunne herbergen, doch wij weten niet, wat wij daardoor te verstaan hebben. Zoo ook weinig, wat er van hunne geldelijke aangelegenheden was (17), — waarmede zij zich, gedurende den geruimen tijd, dat zij daar moesten vertoeven, hebben kunnen bezig houden, en dergelijke meer. Zij waren in het verhalen hunner doorgestane ellenden onuitputtelijk, maar lieten bijzonderheden, als de genoemde, onaange-

roerd, en wat zouden wij, wel bezien, eraan gehad hebben, wanneer zij al naauwkeurig door hen opgeteekend waren geworden?

Wij kunnen ons ook moeilijk denkbeelden vormen van de zoogenoemde regtspleging, over hen gehouden; maar zeker leverde zij de droevigste tooneelen van ruwheid, onregtvaardigheid en wanorde op. Naauwelijks kan men gelooven, dat de regters beschaafde menschen waren, zoo als toch hun rang en stand in de maatschappij medebragten. Zij hadden geene behoorlijke naamlijsten van de gedaagden, grepen telkens in den hoop, om eenigen in het verhoor te nemen en voegden zich anderen uit nieuwsgierigheid daarbij, dan konden deze in hetzelfde lot deelen en mede gevangen worden gezet. Dezelfde personen waren somtijds regters, beschuldigers, getuigen en geregtsdienaars tegelijk. — Zonderling sprong men ook met de regtsgeleerden om, die hun toegevoegd of door hen verkozen waren. Men poogde hen op allerlei wijze door bedreigingen bang te maken, zoodat zij meer heimelijk door hunne advijzen, dan door openbare pleitredenen, hunne *clients* moesten bijstaan. Meer nog dan dit. De vroeger medegedeelde *acte* van beschuldiging werd ook hun voorgelegd; maar de vraag: op wiens last zij tegen hen werd aangevoerd? bleef onbeantwoord. Drongen de gedaagden daarop aan, dan sprak men wel van den Keizer; maar zonder eenig bevelschrift van Z. M. te kunnen vertoonen, en wat den inhoud dier *acte* betreft, niet één der daarin uitgedrukte feiten werd behoorlijk gestaafd, en hetgeen men in de plaats gaf, was blijkbaar verzonnen en kinderachtig. Zoo sprak men b. v. van een' predikant, die een' priester de *hostie* uit de handen zou gestooten hebben, even alsof daardoor alle Protestantische leeraars,

heiligschennis hadden bedreven; — van eene ontdekte, ontcijverde briefwisseling, die van hun deelgenootschap aan de bewuste zamenzwering zou getuigen; — van vijfhonderd predikanten, op de grenzen vergaderd, met oogmerk om *Weenen* te overrompelen; — van een' optogt met trom en vaandel, als vreugdebedrijf over den voortgang der *rebellie*, en gaf hierdoor den gedaagden ruime stof, om zich met waardigheid te verdedigen. Zoo dikwijls wij, in onze verbeelding, de regtzaal binnentreden, en ons de vierschaar vertegenwoordigen, ontdekt ons oog, in de gelaatstrekken der regters, die sluwe boosheid, welke niets dan het verderf der onschuld bedoelt, en in hunne trotsche houding, overmoed, die daar, waar men niet overreden kan, slechts verschrikken en verpletteren wil. Staren wij daarentegen op het achtbaar tal van verdienstelijke mannen, die, met onbevlekt geweten, en al de kracht van natuurlijke en geoefende welsprekendheid, hunne zaak verdedigen, dan is het ons wellust, hunne taal, met vuur en geestkracht uitgesproken, te beluisteren. Wij hooren geene *sophismen*, geen klink-klank van gezochte woorden, geene vlejende betuigingen, geene kruipende laagheden; neen, zoo als een *PAULUS* voor *den Joodschen Raad* sprak, spreken ook zij.

« Wanneer (zeggen zij onder anderen) wanneer hebben wij de Grooten van ons Koninkrijk, die de Roomsche godsdienst belijden, veel min den allergenadigsten Koning, door bijzondere toepassing, afgodendienaars genoemd? — Wanneer de Maagd *MARIA* geschandvlekt; tegen haar en de heiligen uitgevaren? Wij gaven allen wel de verschuldigde eer, maar veroordeelden hunne godsdienstige aanbidding en grondden dit op de *H. Schrift*. — Wat hebben wij te maken met

PAULUS REGIUS, die het *sacrament* zou ontheiligd hebben ; wij, die niet wegens kerkshenderij, maar als medepligtigen aan *rebellie*, opontboden zijn? Behalve dat eene enkele daad, van een' enkelen persoon, niet op rekening der geheele Protestantsche geestelijkheid kan gesteld worden. — Wij zouden schuldig staan aan opstand en verraad ; maar wat voert men hiervoor ten bewijze aan? Men spreekt ja, van eene ontdekte, ontcijferde briefwisseling van WITHTYÉDE, eenen nu reeds overleden Protestantschen Edelman, met twee Evangelischen in *Zevenbergen*, waarin zou gelezen worden, « *dat de Predikanten in Hongarije gereed en zeer wel toegerust waren om hunne toehoorders gaande te maken ;* » maar om niet te zeggen, dat de wijze, waarop men die briefwisseling in handen gekregen heeft, ons hoogst verdacht voorkomt, wat doet zij, als zij waarlijk bestaan heeft, af? Waarom wordt bij de regtspleging niemand onzer aangewezen, die van WITHTYÉDE eenig schrift ontvangen of eenige gemeenschap met hem gehouden zou hebben? Wij kunnen verzekeren, dat de meesten onzer, nooit van hem gehoord hadden, en vragen : of in die briefwisseling iets van zoo groot belang gevonden wordt, dat daarom alle herders en leeraars der Protestantsche kerken, voor *rebellien* kunnen gehouden en als zoodanig behandeld mogen worden? — Men zegt, om ons als oproerigen te brandmerken, dat *viijfhonderd Predikanten, op zekere plaats bijeenvergaderd, Weenen wilden aantasten en overrompelen*. Juist het werk van Predikanten, niet waar? — Hoe belagchelijk en leugenachtig tevens, dat men aan die honderd broeders van de *Augsburgsche* belijdenis, die te *Szilvara* waren zamengekomen, om over *kerkelijke* zaken te spreken, zulk eene onderneming toeschrijft! — Wij hooren, dat « *de scholieren*

van Papai, met trom en vaandel zijn opgetrokken, om over de aankomst der rebellen vreugde te bedrijven»; maar weet men dan niet, dat dit elken Woensdag en Zaterdag het spel der jeugd is, waarmede niets staatkundigs in verband staat? — Wij zouden oproerlingen zijn, en tot deelgenootschap daaraan, ophitsen; doch waar heerschen meer rust en vrede, dan in de gemeenten door ons bediend? en dit nog daargelaten; — aan rebellen, onrustzaaiers in het vaderland en verraders, mag men, naar goddelijk en menschelijk regt, al leggen zij, bij ondertekening, hun dienst neêr, of, al willen zij het land verlaten, ja, al zweren zij hun geloof af, het leven niet schenken; want het eene neemt, zoo min als het andere, de gestrengheid der wet weg. Het is toch eene misdaad van rebellie en verraad, en dus verderfelijk voor den Koning en het Rijk.»

Op zulk eene taal viel niets degelijks te antwoorden; maar wel, met den Graaf FERGATI, een der leden van de regtbank, den gedaagden op norschen toon toe te voegen: «*Is er een pest in het land, dan beijveren wij ons, haar zoo spoedig mogelijk te verdrijven. Maar, geen grooter pest dan de ketterij, en daarom wil Zijne Koninklijke Majesteit haar uit het Koninkrijk uitroeijen.*»

Men liet intusschen niets onbeproefd, om, voor en aleer men tot gestrengte maatregelen overging, de beschuldigten tot de ondertekening der bewuste verklaringen overtehalen, en nu weêr met het ongelukkig gevolg, dat enkelen, uit zwakheid en vreesachtigheid, tegen den raad en de bede der volstandigen aan, hunne dienst nederleiden of het land verlieten.

Om eenig denkbeeld te geven van de onderhandsche

maatregelen en gesprekken van dien tijd, noemen wij het volgende:

Men kende het verschil, 't welk in *Hongarije*, onder de *Lutherschen* en *Gereformeerden* over zekere godsdienstpunten bestond, en de ongelukkige gevolgen, die dit had; maar zag ook tevens in, dat hun tegenwoordig gelijk lot hen verbroederde en eendragt magt maakte; daarom nu, ondervroeg men hen somtijds afzonderlijk, ten einde, naar men meende, eene der partijen over te halen en daardoor voor de andere, de volharding moeilijker te maken.

De zoo even genoemde Graaf FERGATI, ontbood op zekeren tijd de Predikanten bij zich, gaf aan ieder hunner de hand, en hield niet op hen te raden en te vermanen, dat zij toch teekenen zouden, want dat, hoe men ook ontkende aan de *rebellie* deelgenomen te hebben, men toch daarvan door Zijne Koninklijke Majesteit verdacht zou gehouden worden, waarop MICHAËL MISCOLCINI, Predikant van *Filck*, uit aller naam antwoordde: « *Doorluchtige Graaf! Dewijl wij ons van geene medepligtigheid aan de rebellie bewust zijn, zoo kunnen wij ons zelven niet beschuldigen. Ook kunnen wij, behoudens een goed geweten, onze dienst niet verlaten en haar ontrouw vaarwel zeggen, maar steunende op de billijkheid der regters in uwe vergadering, hebben wij, voor haar verschijnende, onze zaak met een vast vertrouwen aan derzelve beoordeeling overgegeven, en zullen hare uitspraak gevolgelijk afwachten.* »

DE GRAAF: « *Mijne kinderen! uw antwoord bevalt mij; maar gij zult door de onderteekening uw geweten niet bezwaren, want indien Zijne Majesteit ulieden*

gebod voor eene wijle te zwijgen, zoudt gij immers daarom niet voor uwe dienst bedanken, maar u aan den wil der hoogste overheid onderwerpen en volvaardig gehoorzamen. Ook zal daardoor de weg voor uwe gemeente niet gesloten zijn, om de toevlugt tot Zijne Majesteit te nemen, en uwe belangen, met de hare verbonden, aan den voet des troons te bepleiten. Ofschoon door de regtbank daartoe niet gemagtigd, moet ik uit mij zelven, ter liefde van het Hongaarsche volk, u aanraden om haar tewille te zijn, en het gevaar aftewenden van halsstraf, eeuwigdurende gevangenis of verbanning op de galeijen, dat, in een tegenovergesteld geval, u in de diepste ellende dompelen zou!»

MISCOLCINI met waardigheid: «Indien het eene vaste bepaling van Zijne Majesteit ware, ons in zijn Koninkrijk niet te willen dulden, uithoofde wij leeraars van de Augsburgsche en Zwitsersche geloofsbelijdenis zijn, en ons dit legaal werd bekend gemaakt, dan zou ons in dat geval niets overblijven, als ons te onderwerpen en te gehoorzamen.»

DE GRAAF: «Zijne Majesteit heeft zulks niet uitdrukkelijk gelast. Ook zal hij het niet doen; doch intusschen zou het u wel passen te zeggen: Heer! tred niet in het gerigt met uwen knecht!»

Eenige dagen later liet de Aartsbisschop hen hij zich komen, en was het: «Zeer geliefde kinderen! Wat meent gij wel? Bedenkt toch, dat, zoo gij nog vóór het vellen van het vonnis, teekent, ik u een goedertieren vader zal zijn; maar dat, al hieldt gij honderd, ja duizendmaal vol, om het niet te doen, gij daarmede niets zoudt vorderen. Zoo gij de onderteekening wei-

geren blijft, zal ik, na het uitspreken van het vonnis, u een gestreng regter zijn. Ziet! ik zal voor u allen ijzeren schoenen laten maken. Gij zult in de gevangenis geworpen worden.»

Een stil optrekken van de schouders, was het eenige antwoord, dat hij ontving.

Hij ontbood ook eens een' anderen, bij wien hij almede op de onderteekening aandrong, doch die hem moedig weerstond, zoodat hij eindelijk verwoed uitriep: «*Doet gij het niet, dan zweer ik bij de heilige drievuldigheid en al de heiligen, dat ik u en allen, die u navolgen, het hoofd zal doen verliezen.*» Waarop deze zeide: «*Doorluchtigste Vorst! Zoo ik, of wie onzer ook, het hoofd verliest, weet ik toch zeker, dat het om den naam van CHRISTUS zal zijn.*»

DE AARTSBISSCHOP. «*Meent gij dan, dat gij sterven zult als de Apostelen?*»

HIJ. «*Al sterven wij niet als de Apostelen, wij sterven dan toch onschuldig.*»

Een onmiddellijk daarop gevolgd bevel, om het paleis te verlaten, brak dit onderhoud af.

Niet alle regtere handelden echter uit hetzelfde beginsel, zoodat, b. v., een hunner aan eene gemeente, die voor haren leeraar sprak, woordelijk toevoegde: «*Wil mij toch niet langer lastig vallen, omdat ik, zoo waarlijk God mij helpe, zelf niet veilig ben. Zoo ik maar één enkel woord in uw voordeel spreek, zullen zij mij een rebel noemen en in een gat smijten. Laten derhalve de goede Predikanten maar onderteekenen.*»

De laatste onderhandsche poging en hare uitkomst zijn vooral opmerkelijk. De voorzitter der regtbank sprak de gedaagden in het *Hoogduitsch* aan, en zeide: «*Wij*

*willen, mijne kinderen, alleen gerechtigheid. Wie van ulieden uit het Rijk wil gaan, begeve zich ter regter zijde en men zal hem paspoort geven, om met huisgezin en goederen in vrede te vertrekken; maar wie, zijn ambt nederleggende, in het Rijk wil blijven, naar de linkerkant, om, als hij van adel is, als een Edelman, en anders als een burger, boer en huisman te leven. Doch wie dit geen van beide verkiest en de uitspraak van het regterlijk vonnis afwachten wil, vertrekke naar het achterste gedeelte van het paleis.» — Zoodra was dit niet gehoord, of allen begaven zich naar achteren, en riepen uit éénen mond: «*Wij zullen het vonnis afwachten!*»*

De regters hoorden het en zagen strak voor zich, totdat eindelijk de Aartsbisschop, het stilzwijgen in dezer voege afbrak: «*Wij hebben Babylon willen genezen; maar het is niet genezen. Uw verderf, ó Israël, is uit u!*» En THOMAS PALFI, Kanselier des Rijks, liet daarop terstond volgen: «*Die menschen zijn ten eenenmale blind, domme beesten, die kunnen val en ondergang voorzien noch begrijpen.*»

DERDE HOOFDSTUK.

VONNIS, WEGVOERING EN KERKERTUCHT DER VEROORDEELDEN.

De vierde April des jaars 1674 brak aan. De vier-schaar werd nogmaals gespannen. De regters, ten getale van twee-en-dertig (18), namen zitting en de gedaagde *Kerkleeraars* verschenen. Nu werd hun de *acte* van beschuldiging weêr voorgelezen, en daarop die van het geveld vonnis, namelijk, «*dat zij zouden gebragt worden ter plaatse, waar men gewoon was in het openbaar justitie te doen; om handen en voeten afgehouden, gesteenigd of verbrand te worden, met verbeurdverklaring van al hunne goederen;*» een vonnis, den zeventen daaraanvolgende, ook over de standvastig geblevene *Rectoren*, uitgesproken.

Staat er van den Heiland der wereld aangeteekend, dat men hem, na zijn veroordeeling, bespote, zoo ging het ook hier. Men deed de ongelukkige menschen allerlei laagheden aan, en wanneer zij zich op hunne volstreckte

onschuld beriepen, was het; «*ha! ha! dan zouden zeker uwe regters onregtvaardig en schuldig zijn. Gij verdient al aanstonds gebragt te worden, waar geen hond u het brood uit de handen zou rukken.*»

Wij moeten hierbij, om misverstand voor te komen, aanmerken, dat niet allen, bij de tweede dagvaarding te *Presburg* verschenen, het vonnis afgewacht hebben. Sommigen, uit de nabuurschap der stad, zijn, toen de regters met Paschen vacantie namen, tot hunne gemeenten teruggekeerd; maar om verschillende redenen niet weêr gekomen, of hebben, toen de *procedures* zoo lang en zoo eentoonig gerekt werden, uit loutere verveling, *Opper-Hongarije* weêr opgezocht. Men vond er ook, die, hun ambtsgewaad afleggende, zich slechts somtijds vertoonden, om den loop van zaken te beter na te kunnen gaan, zich op het einde terugtrokken en uit *Presburg* verdwenen. Een enkele is, wegens ziekte, gedurende zijn verblijf aldaar, in stilte verpleegd, en vervolgens weg geholpen. Het getal van allen te zamen, is echter niet aanzienlijk, en zij zijn, door hunne volstandige broeders, nimmer daarover hard gevallen.

Men zou gedacht hebben dat, ten gevolge van het vonnis, *Presburg* een openbaar bloedtooneel moest geworden zijn, en de veroordeelden op de wreedaardigste wijze zouden zijn omgebragt; maar neen, niets hiervan vond plaats, en het bleek ten duideliĳkste, dat de geheele regtspleging slechts ten doel had, hen te overbluffen en uit vreeze te doen teekenen of hun geloof afzweeren.

Op de vraag van den Procureur des Konings: «*of men hen niet in de boeijen zou sluiten?*» werd geantwoord, dat men gebrek aan het benoodigde getal voor zoo velen had, en werden dit slechts enkelen gedaan, om vervolgens naar het kasteel te worden vervoerd, als een voorbeeld, waaraan de anderen zich mogten spiegelen. Aan die allen werd echter nog, hoe zonderling! een tijd van *acht* weken toegestaan, om zich te beraden, en daarbij mogten zij in de stad en voorsteden gaan, waar zij wilden, mits op hun woord van eer belovende, die niet te zullen verlaten. Vanwaar dit onverwacht, ongehoord verschijnsel? — Wij behoeven op die vraag geen antwoord schuldig te blijven. De *Jezuiten* begrepen te regt, dat de aangekondigde slagting niet slechts *Opper- en Neder-Hongarije* in rep en roer zou brengen, maar ook de Protestanten van *Zevenbergen* in het harnas zou jagen, en de gevolgen daarvan op hun hoofd zouden nederkomen; zocht men liever tijd te winnen, en de schorsing van het vonnis aan de genade des Konings toeschrijvende, nu eens op deze, dan weder op gene, wijze, onderteekeningen te bekomen, dan zou men veel gevorderd zijn. Men gaf nu ook maar ruimschoots gelegenheid tot het, door hen zoo gewenschte, ontvlugten; en bleven de veroordeelden halstarrig, dan kon men hen, om zijn bloed te koelen, duizend dooden doen sterven; even als CALIGULA, die, toen een gevangene hem smeekte, liever te mogen sterven, dan zoo gepijnigd te worden, lagchend antwoordde: *Wij zijn nog geen maats genoeg, om u die dienst te bewijzen.* De onderteekening der renversalen werd nu ook gemakkelijk gemaakt. Men had slechts zonder schuldbelijdenis schriftelijk te verklaren: dat men zijne bediening neêrlag, of voor altijd het land zou ruimen? De Aartsbisschop stelde hun

dit, onder betuiging van hoogachting en welwillendheid, ja, onder het aanbod van smakelijken wijn, in welks gebruik de veroordeelden echter omzigtig waren, voor; maar — zij bleven het, om dezelfde redenen waarom zij vroeger niet gevlugt waren, volstandig weigeren; zonden liever een ootmoedig smeekschrift aan den Keizer en Koning op, — gaven daarin een overzicht van het gebeurde, betuigden Z. M. hunne onschuld en smeekten hem om ontferming (19).

De laatste met hen genomene proef, was den *negen-en-twintigsten* Mei deszelven jaars. Het was omtrent tien ure in den morgen, toen de broeders van de *Augsburgsche Confessie*, op last van den Aartsbisschop, in zijn paleis verzameld werden. Bij dezen hadden zich twee broeders *Calvinisten* gevoegd, om te zien, wat er gebeuren zou, en die een gelijk lot met hen hebben gedeeld. Hun werd voor het laatst gevraagd: of men, op de laatstgenoemde wijze, teekenen wilde, of in de gevangenis gaan? — En nu bezweken velen hunner en werden ter regterdeur uitgeleid; maar die van geene onderteekening wilden hooren, toen nog *drie-en-veertig* sterk, met de zoo evengenoemde *Calvinisten*, door eene andere deur, naar de stadsgevangenis, of schepen op den *Donau*, gevoerd.

De overige lijdensgenooten verbonden zich thans te nauwer, om CHRISTUS, onder alles, wat hen bejegenen zou, getrouw te blijven tot in den dood, en voor de geheele wereld te toonen, dat *de poorten der helle, zijne gemeente niet overweldigen konden*. Opgeroepen tegen den volgenden dag, gingen zij, als schapen ter slagting, naar het paleis van den Aartsbisschop. Zijne hovelingen vermoedende, dat zij niet meer naar hunne vroegere verblijven dachten terugtekeeren, lachten hen uit en zonden hen

de ijselijkste vloeken achterna. Nogmaals werd eerst aan allen te zamen, en vervolgens aan ieder afzonderlijk, het vroegere voorstel gedaan, doch te vergeefs; en nu, aan een vaandel soldaten overgegeven, voerde men hen, onder een' verbazenden toeloop van volk, even als de vorigen, naar de gevangenis.

Weldra werd een groot gedeelte van hen, met de zoo even vermelden, in grootere en kleinere troepen verdeeld, en eenigen met stroppen om den hals, allen aan den moedwil van ruw en roofzuchtig krijgsvolk blootgesteld, naar oude *Hongaarsche* vestingen gevoerd, waar, overeenkomstig de onbeschaafdheid en wreedheid dier tijden, de akeligste holen en gaten tot gevangenissen dienden. Zij waren: **LEOPOLDSTAD**, eene vesting tusschen den *Donau* en de *Dijrna*, in een zeer moerassig oord gelegen, — **COMORRA** (*Comorn*) op het eiland *Schutt*, in den *Donau*, — **BERENTSI** (*Berents*, *Berigi*, *Brencs*) aan de *Theize*, dicht bij een groot moeras. (Men vindt er nog een vervallen slot.) — *Kapu-var*, aan een arm der *Raab*, tusschen moerassen, — *Sar-var*, aan de *Gems* en de *Raab*, als het vorige, derhalve ongezonde plaatsen, — en **EBERHARDI** (*Everhard*), een kasteel, waarvan wij de ligging niet kennen.

De overige *drie-en-twintig*, bleven nog zeven dagen in den *Presburger*-kerker, niet weinig bemoedigd door de hartelijke deelneming en belangstelling hunner geloofsgenooten, die hun allerlei ververschingen bezorgden, zonder dat dit door de wacht verhinderd werd. Deze verbood ook het Psalmgezag niet, dat eene groote menigte volks naar den toren, waarin zij opgesloten waren, lokte, door de Roomsche geestelijkheid met leede oogen aangezien.

Intusschen vond men ook onder haar, die mensche-

lijker, ja, Christelijker dachten. Zoo werden, eenigen van de broeders, toen zij nog op vrije voeten waren, door twee monniken, zoogenoemde *broeders van barmhertigheid* (*fratres misericordiae*), aangesproken en op eenen deelnemenden toon gevraagd: hoe zij het hadden? — Dit beantwoord zijnde, door een getrouw verhaal van het leed hun aangedaan, drukten zij hun de hand, met deze woorden: « *God is magtig de harten uwer regters te buigen. De heer kastijdt degenen, die hij lief heeft:* » en daarop gingen zij, met tranen in de oogen, henen.

De ingezetenen van *Presburg*, in het algemeen, van welk eene geloofsbelijdenis dan ook, waren, over hetgeen zij zagen gebeuren, verbaasd en verontwaardigd. Hadden zij de verdrukten kunnen redden, zij zouden het zeker hebben gedaan; maar de vrees voor hen, die het bewind over alles in handen hadden, hield hen terug. Het is ons voorgekomen, dat zij, omstreeks dien tijd, overvloedig van geld en kleederen moeten voorzien geworden zijn, doch *vanwaar*, en *langs wat weg*, is ons niet gebleken.

Eindelijk, zes Junij, des morgens zeer vroeg, was ook aan de daar nog overgeblevene gevangenen de beurt, om te zamen naar *Leopoldstad*, te vertrekken, en wat, zoo daarbij, als vervolgens, voorviel, kunnen wij, als uit hun eigen mond, vernemen.

« Onze wagens, » zeggen zij, « gewone veld- (boeren-) wagens, maar voor ons goed genoeg geschat, waren van Keizerlijk voetvolk omgeven, dat niet slechts de nieuwsgierige menigte, maar ook onze medelijdende vrienden,

belette ons te naderen en eenige troostrijke woorden van afscheid toe te spreken. De laatsten volgden ons echter, na het afrijden, nog een eind wegs, terwijl hunne beste wenschen ons bleven vergezellen. Wij konden dien avond slechts *Tyrnau* bereiken, waar wij den nacht, wel bewaakt, in de herberg doorbragten. Den volgenden morgen vielen de soldaten ons bijster lastig met hunne ongehoorde vragen: nu om dit dan weër om iets anders. Buiten de stad gekomen, deden zij de wagens stil staan, om ons te berooven, waardoor sommigen zelfs hunne reis-mantels verloren, en op onze klagten daarover, beriepen zij zich op de vrijheid, hun daartoe door den Aartsbischop gegeven. «*Wacht maar,*» riepen zij ons toe, «*het zal u nog wel erger gaan.*»

«Eindelijk kwamen wij te *Leopoldstad*, waar de Jezuit **KELLIO**, over de gevangenis, welke hij zijn vagevuur plagt te noemen, het toeverzigt had. Bij onze ontvangst liet hij ons al spoedig bemerken, dat wij geen mededoogen ter wereld, van hem te wachten hadden, zoo lang wij de *renversalen* niet teekenden. Ook een andere, die voorgaf, de gevangenen een bezoek te brengen, en ons begroette, zocht ons bang te maken, doch wij hielden ons alsof wij hem niet begrepen. Wij vernamen ook, tot onze bittere droefheid, dat vijf der vroeger vertrokkene broeders *afvallig* waren geworden; maar nu ook, van de anderen afgezonderd, opgesloten bleven, tot dat zij belijdenis van de Roomsche godsdienst zouden hebben afgelegd. Den volgenden dag bragt men ons uit het donkere kot, waarin wij geworpen waren, in een lichter vertrek, waarin wij, onder het oog van eenige Duitsche officieren, moedernaakt nitgekleed en over ons geheele lijf

betast werden, om, zoo men zeide, te zien, of wij ook breekijzers en dergelijke middelen, om te ontsnappen, bij ons hadden; maar eigenlijk om ons geheel uit te plunderen. Daar was naad noch plooi in onze broeken, hemden, bovenkleederen, kousen en schoenen, die zij niet bezagen, keerden en schudden, en wat zij van geld of geldswaarde vonden, eigenden zij zich toe; zij namen ons, al wat de liefdadigheid der *Presburgers* ons verstrekt had, ja, zelfs onze aanteekeningen en schrijfgereedschap, af, en lieten ons maar alleen de onontbeerlijkste kleedingstukken over. Door de behendigheid echter van sommigen onzer, behielden wij, met eenige andere kleine geschriften, tot onze groote blijdschap, een *Psalmboek* en een *Grieksch Testament*.

«Kort daarna werd aan de wacht, op zware straf, verboden toetelaten, dat ons eenige spijs, drank of versterking, door wien dan ook, bezorgd werd, en moesten wij ons dagelijks met een sober rantsoen behelpen.

«Den *achtsten* Junij werd ons lijden niet weinig verzwaaard door de boeijen en ketens, die nu gereed waren en ons aangedaan werden. De boeijen waren zwaar en naauw, de voetijzers gelijk aan die der *Turken*, met een ketting van het eene been tot het andere, waardoor onze gang naar dien van hoenders geleck, met de pooten in touw of garen verward. Men maakte ook wel hand en voet aan elkander vast, en in dien jammerlijken toestand moesten wij, met de anderen, voor ons aangekomenen, onder het geleide van de wacht, naar onze werkplaatsen heen.

«Nu eens werden wij gelast riolen te ruimen, waarvan de stank onverdragelijk was, dan weër werkten wij